

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ
ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΛΕΣΒΟΥ

Σεμινάριο 37

Η θέση της Λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Επιμέλεια

Χριστίνα Αργυροπούλου - Παναγιώτης Σκορδάς

ΕΛΛΗΝΟΕΚΔΟΤΙΚΗ

Η καλλιέργεια της αντίληψης του χρόνου
μέσω των κειμένων της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη δ.φ.. Σχολική Σύμβουλος
Φιλολόγων Μέλος ΣΕΠ του Ελληνικού Ανοικτού
Πανεπιστημίου

Εισαγωγή

Ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν τις βασικές συντεταγμένες της κοινωνικής συγκρότησης. Ωστόσο, όσο παράδοξο κι αν ακούγεται, οι δύο αυτές συντεταγμένες δεν αποτελούν φυσικές κατηγορίες μέσα στις οποίες αναπτύσσεται ο πολιτισμός. Ο άνθρωπος, καθώς οικειοποιείται τόσο το χώρο όσο και το χρόνο, τους μετασηματίζει με όρους ιστορικούς και κοινωνικούς, δηλαδή με βάση τις συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής αφενός των υλικών και αφετέρου των συμβολικών προϋποθέσεων της κοινωνικής ζωής, οι οποίες μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο¹. Έτσι, για να αναφερθούμε ειδικά στο χρόνο, αυτός, μέσα στην κοινωνία των ανθρώπων δε συνιστά μια αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά είναι κοινωνικά κατασκευασμένος, δηλαδή συγκροτείται στο επίπεδο του λόγου και της παραγωγής νοήματος. Όσο από τη μια μεριά δεν υπάρχει πολιτισμός έξω από το χώρο και το χρόνο, τόσο, αντίστροφα, ο χώρος και ο χρόνος είναι πάνω απ' όλα πολιτισμός.

Αυτό που ενδιαφέρει, δεν είναι συνεπώς ο χρόνος καθαυτός, αλλά το πώς τον προσλαμβάνουν τα άτομα και οι κοινωνίες στα διάφορα στάδια της εξέλιξής τους, και πώς αυτός αντανακλάται στο λόγο. Στον κυκλικά επαναλαμβανόμενο χρόνο των παραδοσιακών κοινωνιών προστέθηκε ο γραμμικός χρόνος ως πορεία προς την πρόοδο, όπως την αντιλήφθηκε ο Διαφωτισμός. Η παράδοση αντιστοιχείται με τον κυκλικό χρόνο, ενώ η ιστορικότητα με το γραμμικό χρόνο. Οι δύο αυτές προσλαμβάνουσες τείνουν να κωδικοποιηθούν στη σχετική βιβλιογραφία ως ο «κύκλος» και η «γραμμή»². Επιπλέον, οι κοινωνίες βιώνουν το χρόνο ως μέσο προσανατολισμού. Οι κυκλικά επαναλαμβανόμενες αλληλουχίες γεγονότων στις παραδοσιακές κοινωνίες βοήθησαν τον παραδοσιακό άνθρωπο να σχηματίσει μια εικόνα χρονικής διαδοχής. Μία από τις σημαντικότερες αλλαγές που ανέτρεψαν την παραδοσιακή θέαση του χρόνου ήταν η μεταβολή της ανθρώπινης εμπλοκής στη θέαση αυτή, καθώς και η αλλαγή της στάσης που τηρούν οι άνθρωποι προς τη φύση, προς τους ανθρώπους της κοινωνίας στην οποία ανήκουν και προς τον ίδιο τους τον εαυτό.

Στράτη Μυριβήλη, «Η λιτανεία»: Κύκλος της ζωής και τελετουργίες εξευμενισμού

Θα ξεκινήσω με τη διατυπωμένη άποψη του Ricoeur πως ο χρόνος γίνεται ανθρώπινος χρόνος μόνο στο βαθμό που κατασκευάζεται σε αφήγηση και, ταυτόχρονα, μια ιστορία αποκτά σημασία μόνο αν εναρμονίζεται με την εμπειρία του

ζην μέσα στο χρόνο³.

Θα προσπαθήσω να προσεγγίσω μια σειρά κειμένων που ανθολογήθηκαν *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Α' Γυμνασίου. Επέλεξα τα κείμενα *wrA* με γνώμονα ότι σε μια πρώτη ανάγνωση δεν αποκαλύπτουν κάποια άμεση σχέση με την έννοια του χρόνου. Κι όμως, μπορούν να αποκαλύψουν στους μαθητές μια θεάση του χρόνου που καθορίζει τη στάση ατόμων και κοινωνιών απέναντ· - στη ζωή.

«Η λιτανεία» του Στράτη Μυριβήλη, απόσπασμα από το μυθιστόρημα *Η Παναγιά η Γοργόνα*, αποτελεί ουσιαστικά μια περιγραφή: την περιγραφή μιας λιτανείας η οποία πραγματοποιείται λόγω λειψυδρίας στη Λέσβο, και συγκεκριμένα στην ευρύτερη περιοχή της Σκάλας Συκαμιάς. Πρόκειται για μια τελετουργία η οποία λαμβάνει χώρα λόγω της διαταραχής της ροής του κυκλικού χρόνου στις αγροτικές κοινωνίες. Ο παραδοσιακός άνθρωπος, με τη ματιά στραμμένη είτε προς τον ουρανό για να θαυμάσει και να απορήσει -στην περίπτωση μας να απορήσει για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει λόγω της ανομβρίας— είτε προς τη γη για να ικανοποιήσει τις βιοτικές του ανάγκες, υπήρξε μάρτυρας μιας κυκλικής κίνησης: της κυκλικής κίνησης των ορατών ουράνιων σωμάτων, παράλληλα με την περιοδική επανάληψη των εποχών του έτους που εκδηλώνεται με την εναλλαγή της βλάστησης. Η συνάρτηση των φυσικών αυτών φαινομένων με τον κύκλο της ζωής του ίδιου του ανθρώπου -γέννηση, αναπαραγωγή, θάνατος— επιτείνουν τη σύλληψη του χρόνου ως επαναλαμβανόμενων εκφάνσεων της ζωής στο σύνολό της. Οι παραδοσιακές κοινωνίες, λοιπόν, οι οποίες στηρίζονται ιδιαίτερα στην πρωτογενή παραγωγή, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση στα λιόδεντρα που αποτελούν το βασικό βιοτικό κεφάλαιο της Λέσβου, όπου και εκτυλίσσεται η υπόθεση, αντιλαμβάνονται κατεξοχήν το χρόνο στην κυκλική του διάσταση.

Η τελετουργία της λιτανείας επιλέγεται λόγω του αρνητικού αποτελέσματος που προκαλείται από τη διακοπή της ροής του κυκλικού χρόνου. Ο Bourdieu προσπάθησε να αποδείξει ότι «η τελετουργία εκφράζει την κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων που την καθορίζουν αρνητικά, μέσω της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας, με τη μορφή μιας τεράστιας προσπάθειας να διατηρηθεί η φυσική και ανθρώπινη ζωή που συνεχώς απειλείται και αίρεται». Κατ' αυτόν, δύο είναι οι κατηγορίες τελετουργιών: οι τελετουργίες ευφημισμού και οι τελετουργίες εξευμενισμού. Η λιτανεία κατατάσσεται στη δεύτερη κατηγορία, αφού παρουσιάζεται βίαιη ασυνέχεια, δεδομένης της απειλής της καταστροφής της βλάστησης⁴. Εξάλλου, ο Maurice Bloch αντιλαμβάνεται ότι οι ιεροτελεστίες προάγουν την κυκλική ιδέα του χρόνου⁵. Από την άλλη, οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι, δε μιλούν απλώς για βίαιη διάρρηξη, για απειλή του κυκλικού χρόνου που ακολουθεί τον κύκλο του ενιαυτού -τον κύκλο δηλαδή του έτους-, αλλά για μια επανάληψη των αντιθέτων στο πλαίσιο μιας ασυνέχειας, εφόσον κατ' αυτούς ο χρόνος κινείται ανάμεσα σε δύο πόλους: μέρα-νύχτα, χειμώνας-καλοκαίρι, ξηρα- σία- πλημμύρες, γηρατειά-νεότητα, ζωή-θάνατος, παρόν-παρελθόν.

Ιταλό Καλβίνο. «Μανιτάρια στην πόλη»: Κυκλικός και γραμμικός χρόνος στη ζωή της πόλης

Δυσίτικες προσεγγίσεις, όπως τις παραπάνω, δε συναντάμε μόνο στις ανθρωπολογικές θεωρήσεις, αλλά και στις κοινωνιολογικές και στις οικονομολογικές. Με την ανάπτυξη των κεφαλαιοκρατικών δομών και κατ' επέκταση του αστικού χώρου, μπορούμε να εισάγουμε και το δίπολο αγροτικός-αστικός χώρος, περνώντας από τον παραδοσιακό στο σύγχρονο άνθρωπο και κατ' επέκταση στην τροποποίηση του τρόπου θέασης του κόσμου και βίωσης του χρόνου. Διαφαίνεται πως ο Μαρκοβάλντο, στο μυθιστόρημα του Ιταλο Καλβίνο *Μαρκοβάλντο η Οι ε'ογές στην -όλη* και στο απόσπασμα που του αποδόθηκε ο τίτλος «Μανιτάρια στην πόλη», παρά το γεγονός ότι εργάζεται ως αχθοφόρος στην πόλη, δεν είναι άνθρωπος της πόλης, αν και αυτό δεν αναφέρεται πουθενά. Πρόκειται, όμως, για το κλειδί για την ανάγνωση του κειμένου. Η ματιά ξεστρατίζει προς θέματα πως η επιθυμία ενός γεύματος με μανιτάρια -γεύμα που θα οδηγήσει όλους στο νοσοκομείο- η οποία θα μας αποκαλύψει και την προσωπικότητα του προσώπου. Στεκόμαστε στην περιγραφή του περιστατικού, καθώς και στην ανάλυση του χαρακτήρα του Μαρκοβάλντο σε σχέση με τον ιδωμένο ως ανταγωνιστή του οδοκαθαριστή που ανακάλυψε κι αυτός μανιτάρια ή την αυθόρμητη γενναιοδωρία του. αφού αποφασίζει ξαφνικά να τα μοιραστεί -όχι τα δικά του φυσικά, αλλά τα μανιτάρια του άλλου, του οδοκαθαριστή- με τους περαστικούς. Στεκόμαστε επίσης και στην κοινωνική του θέση, αφού, σύμφωνα με το κείμενο «*ένα πρωί, ενώ περίμενε το τραμ που θα τον πήγαινε στην εταιρεία Σναν, όπου εργαζόταν ως αχθοφόρος, παρατήρησε κάτι ασυνήθιστο κοντά στη στάση...*», λες και παρατήρησε τα μανιτάρια επειδή αυτά απλώς βρισκόνταν στο δρόμο προς τη δουλειά του. άρα κατά κάποιο τρόπο η ανακάλυψή τους εξαρτήθηκε από την κοινωνική του θέση. Προς αυτή την ανάλυση άλλωστε μας οδηγούν και οι ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου.

Κι όμως, η καρδιά του κειμένου δε βρίσκεται στην αφήγηση του περιστατικού. αλλά στη β' παράγραφο, όπου αναφέρεται με σαφήνεια ότι «*τα μάτια αυτού του Μαρκοβάλντο ήταν άμαθα στη ζωή της πόλης: πινακίδες, σηματοδότες. βιτρίνες. φωτεινές επιγραφές, αφίσες, όσο κι αν ήταν μελετημένες να τραβήξουν την προσοχή, ποτέ δεν προσέλκυαν το βλέμμα του που γλιστρούσε πάνω τους, όπως στην άμμο της ερήμου. Κι από την άλλη, ένα φύλλο που κιτρίνιζε σ' ένα κλαδί, ένα φτερό που είχε μπλεχτεί στα κεραμίδια δεν του ζέφευγαν ποτέ: δεν υπήρχε αλογόμυγα σε άλογο, τρύπα από σαράκι στο τραπέζι, φλούδα σύκου πατημένη στο πεζοδρόμιο, που να μην τραβήξει την προσοχή του Μαρκοβάλντο και να μη γίνει αντικείμενο στοχασμών, καθώς του αποκάλυπτε τις αλλαγές των εποχών, τους πόθους της ψυχής και τις αθλιότητες της ύπαρξής του*».

Αποκαλυπτική είναι η συνάρθρωση των αλλαγών των εποχών με τους πόθους της ψυχής, η οποία ωστόσο δεν ικανοποιείται, με αποτέλεσμα οι αλλαγές αιχές να τροφοδοτούν την αίσθηση της αθλιότητας της ύπαρξης. Ως άνθρωπος

του αγροτικού χώρου, για άλλα ποθεί η ψυχή του, όπως θα έλεγε κι ο Καβάφης, γι' αυτά για τα οποία ήταν μαθημένη η ματιά του, και μάλιστα όχι για λόγους αισθητικής τέρψης, για την ομορφιά λ.χ. του φθινοπωρινού φύλλου. Κατ' αυτόν, το φύλλο απλώς «κιτρινίζει», δεν μετατρέπεται λ.χ. σε ένα εκπληκτικό χρυσάφι. Δεν εκφράζει κάποιο θαυμασμό γι' αυτά, απλώς τα καταγράφει η ασκημένη ματιά του. Αναγιγνώσκει τον κύκλο του χρόνου ως άνθρωπος εθισμένος να ζει στον αγροτικό χώρο, δηλαδή στο χώρο όπου παράγεται ο παραδοσιακός πολιτισμός. Το θαυμασμό για τα φθινοπωρινά χρώματα εκφράζει ο άνθρωπος της πόλης, ο αστός που επισκέπτεται ευκαιριακά τη φύση. Για τους άλλους, τους ενταγμένους στον πολιτισμό της παραδοσιακής κοινότητας, είναι ένα φύλλο που πεθαίνει για να ακολουθήσει τον κύκλο της βλάστησης αποκαλύπτοντας τις αλλαγές των εποχών σε συνάρτηση με τον κύκλο της ζωής ή το πέρασμα από τον ένα πόλο στον άλλο, στο δίπολο ζωή-θάνατος. Η παρούσα κατάστασή του ως ανθρώπου της πόλης, παρά την επίμονη άρνηση του βλέμματος να συμβιβαστεί με τις εικόνες της, τείνει να ολοκληρωθεί. Στην πράξη αυτό εκφράζεται με την αποτυχία του να ξεχωρίσει τα δηλητηριώδη από τα μη δηλητηριώδημανιτάρια. Την έπαθε σαν άνθρωπος της πόλης.

Στο συμβολικό επίπεδο όμως, η αίσθηση της αθλιότητας της ύπαρξής του προκύπτει από τη διατάραξη της αίσθησης του χρόνου ως χρόνου του κύκλου και της επανάληψης, αδυνατώντας να χαράξει μια γραμμική πορεία της ζωής του, μη αναστρέψιμης ροής, η οποία αδιαφορεί στο να εναρμονίσει τους χρόνους της με τους χρόνους της φύσης. Πρόκειται για τη θέαση του χρόνου του σύγχρονου αστού που αποδέχεται ότι ο ιστορικός χρόνος, στον οποίο εντάσσει τον εαυτό του είναι γραμμικός και μη αναστρέψιμος. Ο θάνατος είναι το τέλος μιας γραμμικής πορείας, της πορείας της ατομικής του ζωής και όχι το τέλος και συνάμα η αρχή του κύκλου της ζωής στον οποίο εντάσσεται ο παραδοσιακός άνθρωπος. Η διαταραχή αυτή -η μεταβατική του κατάσταση- κάνει τον Μαρκοβάλντο να αισθάνεται εντονότερα την αθλιότητα της ύπαρξής του.

Ανακεφαλαιώνοντας, η προτίμησή του προς το χώρο της φύσης δε σχετίζεται με επιλογές αισθητικής φύσης, αλλά με τον τρόπο θέασης του χρόνου ή των χρόνων που υπαγορεύει η φύση και που μας εντάσσουν σε ένα κύκλο θανάτου, αλλά και αναγέννησης. Εδώ, όμως, στην πράξη έχουμε ένα πρόσωπο που δεν ανήκει ουσιαστικά ούτε εδώ ούτε εκεί - ακόμα. Βρίσκεται σε μια κατάσταση μετάβασης. Στέκεται διχασμένος ανάμεσα στο είναι και το επιθυμητέον να είναι. Έτσι, η δυστική επινόηση του χρόνου σε κύκλο και γραμμή υπόκειται σε αμφισβήτηση⁶.

Κοσμάς Πολίτης, «Τα τσερκένια»: Χρόνος και μνήμες

Αυτό, όμως που μπορούμε να κάνουμε σε αυτή τη σύντομη εισήγηση, με το επόμενο παράδειγμα στο οποίο θα αναφερθούμε, είναι όχι να υπερβούμε, αλλά να αναδείξουμε τη συνύπαρξη αυτών των δύο χρόνων στη μνήμη των ανθρώπων εκείνων, όπου ένα κομμάτι του παρελθόντος τους αποδομήθηκε βίαια. Κι αυτοί

είναι οι πρόσφυγες. Οι αφηγήσεις βιωμάτων⁷ σε άμεσα ή έμμεσα αυτοβιογραφικά κείμενα ενεργοποιούν τη μνήμη, η οποία έχει μια προνομιακή σχέση με το χρόνο.

Η κάθε κοινωνία -τα παραδομένα σχήματα- εκφράζεται με τη συλλογική μνήμη, ενώ τα επιμέρους μέλη της -οι ενεργές δυνάμεις- με την ατομική μνήμη, η οποία ωστόσο δεν είναι αυτοτελής, αλλά διαπλέκεται με τη συλλογική. Οι μνήμες αυτές, σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο, μπορούν να ανιχνευτούν στα κείμενα, λογοτεχνικά, αυτοβιογραφικά κ.ά. Διαμορφώνονται κατ' αντιστοιχία προς τις ατομικές και συλλογικές αναπαραστάσεις, όπως τις περιέγραψε και καθιέρωσε ο κοινωνιολόγος Emile Durkeim. ο οποίος διαχώριζε την ατομική από τη συλλογική σκέψη, δηλώνοντας την επικυριαρχία του συλλογικού πάνω στο ατομικό.

Οι μορφές και τα μέσα της μνήμης, κατά τον Maurice Halbwachs⁸, είναι η γλώσσα, ο χώρος και ο χρόνος: πρόκειται για την ιεράρχηση των κοινωνικών πλαισίων μέσα στα οποία λειτουργεί η μνήμη. Αποτελούν το πλαίσιο της ενοποίησης των μνημών του παρελθόντος και συνάμα την πολλαπλότητα των μνημών μιας κοινωνίας. Η λέξη «μνήμες» αναφέρεται στον πληθυντικό, γιατί δεν υπάρχει απλώς μνήμη. Το πλήθος των αναμνήσεων συγκροτεί -δημιουργεί, καλύτερα- τις μνήμες.

Στο απόσπασμα. «Τα τσερκενιά» από το μυθιστόρημα του Κοσμά Πολίτη *Στου Χατζηφράγκου* (1963) περιγράφεται το έθιμο του πετάγματος του αετού, με νοσταλγική διάθεση -όπως αναφέρεται στην Εισαγωγή- από ένα γέρο πλέον στην Αθήνα.

Οι αφηγήσεις βιωμάτων των προσφύγων γεννήθηκαν από μια έντονη ανάμνηση που επήλθε από τη βίαιη ρήξη ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, ανάμεσα στη βιωμένη πραγματικότητα και την εκμηδένισή της ως αποτέλεσμα του ξεριζωμού⁹. Η αίσθηση του χώρου και του χρόνου υπαγορεύεται από το «άλλοτε», το «τώρα», το «εδώ», το «αλλού»¹⁰, όπως βιώνεται από τις εμπειρίες των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων υπό συγκεκριμένες ιστορικές διαδικασίες. Υπάρχουν κοινωνικές διαδρομές της μνήμης (*itinéraires sociaux de la mémoire*¹¹), διαδρομές τις οποίες διατείνονται ότι κατέχουν οι ζώντες πρωταγωνιστές, οι οποίοι και συγκεντρώνουν το γόητρο που προέρχεται από την κατοχή του παρελθόντος.

Όμως, για να ενθυμείται κανείς, πρέπει να είναι ικανός να εκφράζει και να ερμηνεύει· πρέπει να είναι ικανός να εκλογικεύει, να συγκρίνει και να αισθάνεται τη διαλεκτική σχέση που διατηρεί με μια κοινωνία ανθρώπων, η οποία μπορεί να εγγυηθεί την πίστη στη διατήρηση της μνήμης. Η μνήμη συνυπάρχει με το στοχασμό. Όταν ο στοχασμός κινητοποιεί τις πνευματικές ικανότητες του ανθρώπου, τότε η μνήμη μετατρέπεται σε κοινωνική.

Στο απόσπασμα «Τα τσερκενιά» λοιπόν, ο αφηγητής, ο οποίος ταυτίζεται με τον πρόσφυγα από τη Σμύρνη, προβάλλει μια μνήμη που είναι ατομική, μα συνάμα και κοινωνική. Το πέταγμα των αετών αποτελεί μια τελετουργία -τελετουργία ευφημισμού αυτή τη φορά, κι όχι εξευμενισμού, όπως στην περίπτωση της λιτανείας-, που κι αυτή εντάσσεται στον κύκλο του ενιαυτού: διαρκούσε «ολάκερη

τη *Μεγάλη Σαραχόστη*». Έτσι, ο κυκλικός χρόνος της παραδοσιακής κοινωνίας με την ετήσια επανάληψη του εθίμου έρχεται να εισβάλει στο γραμμικό χρόνο της πορείας ζωής του αφηγητή, ο οποίος βίωσε τον ξεριζωμό και την εκμηδένιση της πραγματικότητας που έζησε στην παιδική του ηλικία και τανάπαλιν.

Η μνήμη μεταθέτει τη χαρά και το θαυμασμό για το έθιμο από τον εξωτερικό τόπο - τις γειτονιές της Σμύρνης- στον εσωτερικό τόπο, στην καρδιά του μικρού παιδιού που χαίρεται την τελετουργία η οποία εμπεριέχει και το «παίγνιο» με την επιβεβλημένη συνήθεια του «παρσίματος», της κοπής δηλαδή της ουράς των αντίπαλων αετών, που μέσα στο πλαίσιο του εθίμου, αποτελούσε υπόθεση γοήτρου - επειδή ακριβώς εντάσσεται στον κύκλο του ενιαυτού. Δεν αποτελεί μια μεμονωμένη ανάμνηση ενός παιχνιδιού ενός παιδιού.

Αλλά και η μνήμη του παρελθόντος, σε συνδυασμό με τη βίαιη απώλεια του χώρου στο οποίο λάμβαναν μέρος τα γεγονότα που διασώζει η μνήμη, ενδυναμώνουν μια θέαση θετική ή αρνητική προς τα γεγονότα. Πρόκειται για ένα παρελθόν δύσκολο, σκληρό στην καθημερινότητά του και στις εξάρσεις των συγκρούσεων με τους αλλοεθνείς, από το οποίο ο ενθυμούμενος απαλλάχθηκε με ανακούφιση ή για ένα παρελθόν το οποίο αναπολεί γιατί εξωραϊζει, και μάλιστα εξωραϊζει *‘Όγω χρονικής απόστασης; Ο αφηγητής αναφέρει για την πολιτεία των παιδικών του χρόνων, τη Σμύρνη, ότι «αρμένιζε στα ουράνια» και «τη βλόγαγε ο θεός».* ενώ τα παιδιά κάνανε παρέα με αγγέλους, γιατί τα τσερκένια, *«ίδια άγγελοί κι αρχάγγελοι κορών ίζανε ψηλά».* Με αφορμή ένα όμορφο στα παιδικά μάτια έθιμο, εξιδανικεύεται το σύνολο της απωλεσθείσας ζωής. Είναι γνωστό, *άλίλωστε.* πως οι συνεχείς επαναλήψεις των αφηγήσεων έως ότου αυτές καταγραφούν μπορούν να μεταπλάσουν την πραγματικότητα.

Εδώ, δεν πρόκειται απλά για νοσταλγική διάθεση ενός παρελθόντος που χάθηκε, όπως πάντα συμβαίνει στην πορεία ζωής των ανθρώπων. Όπως οι κοινωνίες βλέπουν το παρελθόν είτε ως το χρυσό αιώνα, ως δηλαδή την υποδειγματική χρονική περίοδο της αγνότητας και της αρετής, την εποχή των μεγάλων προγόνων και των παραδόσεων, είτε ως τη χρονική περίοδο της παρακμής, του αρχαϊσμού, των χαμηλών φυσικών επιδόσεων και πνευματικών ικανοτήτων, έτσι και ο πρόσφυγας βλέπει το παρελθόν είτε ως την περίοδο της ευτυχίας είτε της βαρβαρότητας. Το πώς θα το δει αυτό το παρελθόν εξαρτάται από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις τις οποίες διαμορφώνει. Δεν πρέπει να συγχέουμε τις κοινωνικές αναπαραστάσεις με τις συλλογικές αναπαραστάσεις, όπως αυτές τις περιέγραψε ο Emile Durkheim και στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε. Ο Serge Moscovici διατύπωσε για πρώτη φορά την έννοια της «κοινωνικής αναπαράστασης», θέλοντας να δηλώσει πως πρόκειται για έναν τρόπο αντίληψης του περιβάλλοντος κόσμου, σύ/ληψης της θέσης μας μέσα στην κοινωνία που δε σχετίζεται μόνο με τα πραγματικά εξωτερικά ερεθίσματα, αλλά και με το πώς φανταζόμαστε, με το πώς επιθυμούμε τη θέση μας μέσα σε αυτό το χώρο ως συλλογικότητες. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις καθορίζουν τις κοινωνικές πρακτικές σε καταστάσεις όπου η συναισθηματική φόρτιση είναι μεγάλη -κι αυτό συμβαίνει με τους πρόσφυγες-

και όπου η αναφορά, ρητή ή άρρητη, στη συλλογική μνήμη είναι αναγκαία για να διατηρηθεί η ταυτότητα, η ύπαρξη ή οι πρακτικές των κοινωνικο-πολιτισμικών ομάδων.

Αυτό που φανταζόμαστε και επιθυμούμε ως συλλογικότητες, το εκφράζουμε μέσω των αφηγήσεων. Κατά συνέπεια, ο κόσμος κατασκευάζεται με βάση τα αφηγηματικά χαρακτηριστικά των ιστοριών αυτών. Έτσι, το βιωμένο παρελθόν μπορεί να αποκαλυφτεί με την εξέταση των αφηγήσεων, που σε τελευταία ανάλυση διαμορφώνουν και την πραγματικότητα. Κάθε άλλο παρελθόν, το οποίο δεν έχουμε αφηγηθεί ή σώσει σε κείμενα, είναι απλώς μη ορατό¹². Οι αφηγήσεις των κοινωνικών αναπαραστάσεων, οι οποίες, σημειωτέον, αποτελούν ανοικτά συστήματα, μπορούν να τροποποιήσουν, να μετασχηματίσουν, να αλλάξουν, να προσαρμόσουν τον εκάστοτε περιγραφόμενο τρόπο ζωής, ωστόσο διατρέχονται από κάποιες εγκάρσιες αξίες, σημαντικότερη των οποίων είναι η πολιτισμική κληρονομιά που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά μέσω της αφηγημένης συλλογικής μνήμης.

Κατακλείδα

Ένας, ο βασικότερος από τους τέσσερις πυλώνες της εκπαίδευσης τον 21ο αιώνα, όπως αυτοί ορίστηκαν από την έκθεση της UNESCO, και ο δυσκολότερος στο να εισαχθεί στην εκπαίδευση είναι ο «μαθαίνω να υπάρχω». Η θέαση του χρόνου μέσω της αφήγησης χρησιμεύει, σε τελική ανάλυση, ως ρυθμιστικό μέσο της συμπεριφοράς του ανθρώπου, υπό την έννοια τόσο της σχέσης ανάμεσα στους ίδιους τους ανθρώπους, όσο και της σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και στο φυσικό γίγνεσθαι. Στην εποχή μας, οι σύγχρονες κοινωνίες βιώνουν την καθολική συγχρονικότητα, η οποία στενεύει το χρονικό τους ορίζοντα. Η Λογοτεχνία δεν είναι απλώς άλλο ένα μάθημα, μέσω του οποίου μεταδίδουμε γνώσεις στους/ στις μαθητές/τριές μας. Η Λογοτεχνία εισάγει στη ζωή, και ζωή και χρόνος είναι έννοιες συνυφασμένες: ζωή είναι ο χρόνος που κυλάει.

Σε κάθε περίπτωση, τα λόγια ενός σοφού γέροντα είναι πάντοτε επίκαιρα: «Όταν δεν με ρωτούν γι αυτόν, ξέρω τι είναι ο χρόνος- όταν με ρωτούν, δεν ξέρω».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ο Βασίλης Νιτσιάκος, στο *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, (εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003) καταπιάνεται με το θέμα της ιστορικότητας και της κοινωνικής κατασκευής του χώρου και του χρόνου ως πολιτισμικών κατηγοριών διαμέσου μιας σειράς εμπειρικών μελετών στον ελληνικό αγροτικό χώρο.

² Ενδεικτικά αναφέρω: Ιωάννα Δ. Καντατζόγλου, *Ο κύκλος και η γραμμή. Όψεις του κοινωνικού χρόνου*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1995, σ.σ. 20-21' Βασίλης Νιτσιάκος, «Ο κύκλος και η γραμμή», *ό.π.*' John Demos, *Circles and Lines. The shape of life in early America*, 2004.

³ Paul Ricoeur, *Temps et Recits*, 1983-1985.

' Βλ. Pierre Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σελ. 159.

- ⁵ Για περισσότερα, βλ. Maurice Bloch, «The Past and the Present in the Present», *Man*, τχ. 12, 1977, σ.σ. 278-292, καθώς και «The Social Determination of Knowledge: Maurice Bloch and Balinese Time». *Man*. τχ. 16, 1981, σ.σ. 220-234.
- ⁰ Ενδιαφέρον θα είχε, με κάποια άλλη ευκαιρία, να προσεγγίζαμε αναλυτικότερα την αμφισβήτηση αυτής της δυστικής προσέγγισης του χρόνου, όπως την υπερβαίνει ο Μάρκες στο μυθιστόρημά του *Εκατό χρόνια μοναξιάς*. Η Κανταντζόγλου [«Οι χρόνοι στα *Εκατό χρόνια μοναξιάς*», *ό.π.* σ.σ. 109-130] προσπάθησε να ανιχνεύσει την έκφραση του δυϊσμού στο χρόνο-γραμμή/ κύκλος, αλλά και να την υπερβεί μέσα από μια άλλη μορφή αφηγηματικού λόγου, και συγκεκριμένα μέσα από το μυθιστόρημα του Gabriel Garcia Marquez *Εκατό χρόνια μοναξιάς*, θεωρώντας ότι ο συγγραφέας «φαίνεται να ξεπερνά τα εμπόδια στα οποία προσκρούουν ορισμένοι κοινωνικοί επιστήμονες στην ανάλυση του χρόνου και να αποφεύγει τα αδιέξοδα στα οποία μπορεί να οδηγήσει η αντιπαράθεση δύο μορφών και αντιλήψεων του χρόνου, κυκλικής και γραμμικής», συντελώντας εντέλει στην αμφισβήτηση της δυστικής επινόησης του κοινωνικού χρόνου.
- ⁷ Récits de vie. life courses, στη διεθνή βιβλιογραφία.
- ^H Maurice Habbswachs. *Les cadres sociaux de la memoire*.
- ["] Για περισσότερα, βλ. Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη, «Αποδομημένη πραγματικότητα και λαογραφική καταγραφή: οι αφηγήσεις βιωμάτων», στο *Ιστορική και κοινωνική Λαογραφία Ανατολικής Θράκης*, εκδ. Α.Α. Λιβάνης-Νέα Σύνορα, 1994, σ.σ. 113-122.
Η έντονη ανάμνηση μπορεί να προκόψει και από μια σταδιακή ερήμωση του χώρου που οφείλεται στην εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Στο νου μου έρχεται το άρθρο της Colette Piauxt με το χαρακτηριστικό τίτλο «L'absence vecue au village: Γ Ici entre l' Ailleurs et Γ Autrefois. Essai sur la situation d' Ano Ravenia, village d' Epire» («Η βιωμένη απουσία στο χωριό: Το Εδώ ανάμεσα στο Άλλού και το Άλλοτε»), στο *Aspects du changement social dans la campagne grecque*, Επιθεώρηση Κοινωνικών ερευνών, ΕΚΚΕ, 1981, numero special, σ.σ. 245-256, όπου η ερευνήτρια μελετάει τις εκδηλώσεις της κοινωνικής αλλαγής σε ένα χωριό της Ηπείρου ως συνέπεια της ερήμωσής του από την εσωτερική μετανάστευση.
- ¹¹ Maurice Habbswachs, *ό.π.*
- ¹² Maurice Bloch, «Χρόνος, αφηγήσεις και η πολλαπλότητα των αναπαραστάσεων του παρελθόντος», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.) *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ.σ. 207-234.